

10. Переведенцев В.И. Методы изучения миграции населения. - М., 1975
11. Прибыткова И.М. Трудовая миграция населения Украины в условиях трансформации экономических и общественных отношений // Трудовая миграция в СНГ: социальные и экономические эффекты. Отв.ред.Ж.А.Зайончковская. - М.,2003 – С.25-68.
12. Ручка А. Орієнтири концептуалізації ідентичності // Соціокультурні ідентичності та практики / Під ред.. А Ручки. – К.:Інститут соціології НАН України, 2002. – 315 с. - 10-98
13. Рыбаковский Л. Л. Миграция населения : прогнозы, факторы, политика / Л. Л. Рыбаковский; Отв. ред. Т. И. Заславская; АН СССР, Ин-т социол. исслед. – М. : Наука, 1987. – 199 с.
14. Субботин А.Л. Классификация/ А.Л.Субботин – М.:ИФ РАН, 2001. – 102 с.
15. Хомра А.У. Миграция населения: Определители, типология, направления развития// Демографические проблемы социалистического общества: Сб. ст.. /АН СССР;Науч.совет "Проблемы демографии и трудовых ресурсов";Отв.ред. В.С. Тешенко – М.:Наука,1991. – С.65-74
16. Шульга Н.А. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты. - К.:Институт социологии НАН Украины, 2002. – 700 с.
17. Юдина Т.Н. О социологическом анализе миграционных процессов // Социологические исследования. - 2002. - N 10. - С.102-109.

УДК 316 .25

Супруненко О.С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка факультет соціології, співр.

КОНСТРУКТ СОЦІАЛЬНОГО СМISЛУ В СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

В соціологічному знанні визріває новий напрям, який на сьогодні важко визначити чи охарактеризувати однозначно, - це смисловий аналіз. В даному напрямі значною мірою акумульована уся гносеологічна проблемність, закладена в соціальних науках. У перспективі, з одного боку, - смисловий аналіз здатен поєднати кілька соціальних дисциплін єдиною методологією вивчення смислової реальності, з іншого, - яскравіше виділити соціологічну науку з-поміж інших, як ту, що здатна найточніше рефлексувати зміни соціальної реальності.

Ключові слова: *смислова рефлексія, соціальні смисли, смислова реальність, наукове та соціальне знання.*

В социологическом знании вызревает новое направление, которое на сегодня сложно определить или охарактеризовать однозначно, - это смысловой анализ. В данном направлении значительным образом аккумулярована вся гносеологическая проблемность, заложенная в социальных науках. В перспективе, с одной стороны, - смысловой анализ способен объединить несколько социальных дисциплин единой методологией изучения социальной реальности, с другой, - ярче выделит социологическую науку среди других, как такую, которая способна наиболее точно рефлексировать изменения социальной реальности.

Ключевые слова: *смысловая рефлексия, социальные смыслы, смысловая реальность, научное и социальное знание.*

The innovative branch of semantic analysis can be defined in sociological knowledge of nowadays, and it's hard to be characterized in a single meaning. The whole gnoseological discrepancy of social sciences has been accumulated in this branch. In perspective, on the one hand, semantic analysis is able to unite several social disciplines with common social realty study methodology, on the other – it is able to distinguish sociology among other sciences as that can reflect the social realty changes the most exactly.

Keywords: *semantic reflection, social meanings, semantic reality, scientific and social knowledge.*

Актуальність. Мінлива реальність, плинна онтологічна даність дають підстави для перегляду відношень об'єкта та суб'єкта гуманітарних наук. Нові принципи організації знання і технологічні прийоми роботи з інформацією ставлять питання епістемологічного характеру – про роль суспільства і суспільних реалій у виникненні та розвитку наук, про міждисциплінарні методології пізнання, тощо. Серед таких питань особливе місце займає проблематика смислу в локальних та суспільних, поверхових та глибинних контекстах. Смысловий ракурс бачення світу останнім часом все більше актуалізується в наукових колах соціогуманітарного спрямування, формуючи таким чином вектор оформлення своєрідного «смыслового» підходу міждисциплінарного значення. Але перше, що поєднує та водночас роз'єднує науковців, - це загадковість даного ноумену: про смисли сказано багато, але мало що відомо; існує ціла низка дефініцій «смыслу», проте важко погодитись або заперечити будь-яку з них. Отже, сам конструкт «смыслу» залишається *terra incognita* і потребує операціоналізації в межах окремої дисципліни, з огляду на міждисциплінарність смыслового дискурсу.

Наша **мета** - окреслити соціологічну перспективу смыслового аналізу через інтерпретацію сучасних поглядів на конструкт *смыслу*.

Що ж являє собою «смысл»? Якою є смыслова реальність? І як можна їх описати в категоріях науки? «Між свідомістю та реальністю найсправді пролягає прірва смыслу» [1, с.10-11], - запевняє нас Е.Гусерль. Тобто, смыслова реальність і є тією ланкою, яка організує буття людей, оскільки реальність інтеріоризується до свідомості через ціннісний, значимісний, смысловий контексти. А сама по собі свідомість не може виконувати адаптивні, організаційні функції для людини в соціумі, якщо втрачений зв'язок із ціннісно-смысловою сферою даного соціального простору.

Смыслова реальність має ознаки інтерсуб'єктивності, оскільки творена суб'єктами у процесі психічно-інтелектуальної взаємодії між собою та з елементами об'єктивної реальності, і виражена назовні у вигляді різного роду паттернів культури, що об'єктивуються. Саме поняття «смысл» ще із часів давньогрецької античності знаходиться у фокусі філософського, логічного та лінгвістичного дослідження [2, с. 116]. Але найбільше *смысл* як ідея, основна мета або ознака людського буття, що виражає його значимість, чи означає людську присутність у світі, стає предметом художньо-мистецького, побутового дискурсу, і тим самим задає тон всім іншим видам його інтерпретацій. Тому однією із задач науки вбачаємо в тому, щоб визначити *гносеологічний статус* даного конструкту, і тим самим відокремити його раціональні атрибути від ілюзорних, містичних, сакральних (які функціонують у міцному взаємозв'язку з емоційною та чуттєвою сферами). Однак, разом з тим ми можемо потрапити у редукціоністську пастку, коли основні переваги поняття, - його універсальність і широка контекстуальність, - можуть обернутися перепорою для оперування ним в межах певного знання, а їх повне відсікання постане приводом для сумніву в належній функціональності поняття. Задля вирішення даного протиріччя, - збереження основних ознак поняття та його функціональності, і водночас скорочення контекстуальності, ми пропонуємо розглядати категорію «смысл» із предикатом «соціальний». «Соціальний смысл» дає нам гарантію того, що ми розглядатимемо образ «смыслу» (філософського, художнього,

побутового, особистісного і т.п.) з позиції насамперед його соціального походження, прояву, соціальної функціональності. Таким чином, «соціальний смисл» розкривається через вивчення його носіїв та їх соціальних параметрів, - статусів, ролей, цінностей, інтересів, ситуації його творення, актуалізації і т.і. *Смислоутворення, або смислопродукування*, на нашу думку, - це спосіб інтелектуального прояснення змісту, сутності, функцій, значимості об'єктів природи та суспільства з позицій потреб та інтересів людини на основі суспільної практики та системи знань. Таким чином, цей процес можна вивчати з різноманітних ракурсів та методологій, опозиційних методологічних стратегій мікро- та макросоціології, у статиці та динаміці і т.і.. І тому наявні про смислову реальність знання у соціології дуже різні та суперечливі, насамперед, з термінологічної та предметної точок зору. Тому саме поняття «смислу» ще набуває концептуалізації, і нами позначається як «конструкт», - тобто, неусталений, не до кінця визначений інструмент наукового пізнання, який сам постає предметом вивчення. Звернемо увагу на різні способи тлумачення «смислу».

По-перше, «смысл» розуміється, як віднесення знаку, явища, події до людини або вищої істоти [2, с. 116]. «Смысл чогось» нам може передати тільки розум, а отже, в широкому розумінні, смысл – це саме по собі тлумачення, інтерпретація символів, подій, тощо. В цьому плані смысл завжди був і лишається безкінечно суб'єктивним. І кожен новий пошук смыслу або його пояснення – це додавання суб'єктивності до наявного розуміння. Об'єктивний смысл, або точку «позазнаходження», за Декартом, може мати лише Бог [3, с.5]. Але, оскільки існує об'єктивна соціальна реальність, - остільки, на нашу думку, мають право на існування об'єктивні соціальні смысли, втілені в різноманітних культурних формах (кодах). «Якщо смысли набувають деякої сталості, готові до повторення за першої ж рефлексивної спроби, вкорінюються у вигляді культурних артефактів та об'єктивацій, відтворюваних кожен раз інтерпретаційних схемах, як правило, їм приписують атрибут «об'єктивності» [4].

У вузькому розумінні, *смысл* – це спосіб передати щось у мові, зрозуміти мовні вирази.

В цілому, сперечання про об'єктивність та суб'єктивність смыслу тривають. Ця суперечність закладена в культурних порядках і самої соціології: «буттєвість – рефлексивність», «нормативність – спонтанність», «система панування – внутрішній досвід», «культурні структури – смысли». Зберігається напруга між мовами досліджень інституціональної культури, легітимованих смыслів та смыслів як суб'єктивних коррелятивів, інкорпорованих у дію. Цю напругу намагаються долати за рахунок методологій «змішаного» типу або прагматичних дій [4].

Найбільш суттєва ознака «смыслу», - це те, що він не тільки не піддається безпосередньому спогляданню, і потребує проникнення у приховану сутність слів, речей та відносин [2, с. 116], а й те, що він навіть не завжди усвідомлюється своїми носіями та/або суб'єктами творення. Однак смысли супроводжують будь-яку соціальну взаємодію, смыслова складова присутня в усьому соціальному взагалі. Таким чином, зв'язок розуму, свідомості та потенціалу розкриття смыслових сутностей стає очевидним, успішність

засвоєння, розуміння, продукування, легітимації, інтерпретації соціальних смислів багато в чому залежать від вихідних даних соціального актора. «Осмисленість світу є прямо пропорційною глибині індивідуального та соціального засвоєння культури та здатності до творчості» [2, с. 116]. Так, соціальні дії (інтерпретації) в межах смислової реальності пов'язані з вільними, творчими актами індивідуальної, колективної свідомості суб'єктів, а отже, утворюють нескінченне багатство різноманітних смислів, які згодом можуть набути іншого матеріального, духовного втілення.

Загалом, процеси отримання, засвоєння, перетворення, збереження, передачі і т.і. смислів схожі на процеси отримання *інформації* та перетворення її на *знання*, на соціальний ресурс тощо. Але ж такі смислові дії стають соціально значущими діями тоді, коли смисли, задіяні в них, будуть висловлені / проговорені (екстеріоризовані) / втілені в щось. Тут можна говорити про *комунікативні властивості* соціальних смислів. Виражений на словах або в дії смисл набуває *легітимації* (отримує право на існування) або ж ставить під сумнів інший смисл. Таким чином постулюються чи заперечуються цінності, значимості, реінтерпретуються певні значення, відбувається оновлення смислових просторів того чи іншого масштабу, змінюється *соціальний порядок*.

Феномен смислу, на думку нашої відомої співвітчизниці Н.Костенко, стабільно присутній в соціології в двох важливих перспективах: культури та дії. В першому випадку його зазвичай співвідносять із цінностями, значеннями, символами, культурними об'єктивами, із великими соціальними системами, - такими як мистецтво, наука, релігія, міфологія. В другому – його вбачають у значимостях каузальних та телеологічних схем поведінки у вигляді цілей, інтересів, орієнтацій та преференцій, очікувань та мотивацій діючих та взаємодіючих суб'єктів [4].

Р.Лотце визначає смисл (Sinn) як мисленнєву спрямованість, або «шлях досягнення певної цінності». У німецькій мові етимологія слова «смисл» ведеться від «їхати, прагнути». [2, с. 117]. (Окремою проблемою визначення конструкту «смисл» є лінгвістична розрізненість понять у різних мовах). В цьому сенсі «смисл» може бути, в різних мовних системах, і поштовхом, і метою, і шляхом, і результатом мисленнєвої діяльності. Протиріччя в питаннях походження і ролі смислу задають цілий вектор філософських міркувань, - від Платона до Дж.Берклі, Д.Юма, Г.Фреге та ін.

Дилемма смислу як предмету емпіричної психології або логіки постала ключовою для сперечань про «елімінацію психологізму» та «емпіричну обґрунтованість науки», що розгорнулися на початку ХХ ст. в різних напрямках європейської епістемологічної думки. Тут належало пройти шлях від *субстанціалістської* до *функціоналістської* інтерпретації смислу. Субстанціалістська традиція стверджувала, що «смисл – це те, що може бути локалізоване, знайдене, проаналізоване та зрозуміле з тим чи іншим ступенем успішності». Прибічники функціоналістської інтерпретації вважають, що «не існує ніякого смислу ані в мові, ані в мозку, ані в суспільстві чи природі, якщо він не вноситься туди людиною. Знайдене та зрозуміле може бути лише те, що зроблене або продумане людиною». [2, с. 119-123]. Проблема інтерсуб'єктивності смислу виявляється важковирішуваною для обох конкуруючих концепцій.

У соціології широко використовуваний словник Парсонса передбачає, що культурна система, виробляючи соціалізуючу роботу, транслює індивідові деяку загальну культурну, ціннісно-смыслову модель, що містить критерії цілей та інструментів дії, нормативний зразок, який індивідом та його групою інтерналізується, а у випадку ухилення призводить до застосування санкцій. Тобто володіє доволі «реальною силою». Така культурна модель може не співпадати зі змістом соціальних інтеракцій, інспірованих не стільки смисловими зразками, скільки дефіцитами різного роду соціальних ресурсів, а також – особистісними особливостями. Осмислена дія, таким чином, має і культурну, і соціальну, і психологічну референції, встановлювані на відокремлених аналітичних рівнях [4].

Відносно способу оперування смислом розрізняються два типи герменевтичного методу: *розгортання* смислу та *редукція* смислу. Прибічники *першого* – Х-Г.Гадамер, який спирається на Хайдегера, Е. Гусерля, Дільтея та Шлейєрмахера, вважають, що *смысл* виражає складні структури, які можуть бути віднесені до деяких початкових переживань. *Розуміння* – це зворотне переведення смислової структури у «духовну життєвість її джерела».

Другий представлений літературознавцями, правознавцями, психологами, етнографами, які виходять із семіотичної, лінгвістико-аналітичної традиції [2, с. 122].

Цікавим, і одним з найбільш розповсюджених ракурсів смислових перспектив постала феноменологічна традиція. За Гусерлем, *смысл*, або *ноема*, характеризується ідеальністю та об'єктивністю, що відрізняє його від конкретної ментальної події, тобто акту означення або осмислення, з одного боку, та від трансцендентального способу смислоозначення, або *ноезісу*, - з іншого. Гусерлівська традиція інтерпретує смислоутворення та смислове означення як *самореалізацію екзистенції* [2, с. 121-123].

Загалом, можна допустити два типи множинності, в межах яких *смысли* конституюються, відтворюються та транслюються в часі та в суміжні зони. Перша - це *множинність легітимних порядків*, санкціонованих культурою. Культурні порядки частково узгоджуються між собою, але також конфліктують і конкурують за першість, за лояльність соціальних акторів і культурних агентів. У своєму різноманітті вони розгортають «ринку *смыслів*», що має каталог смислових, інтерпретаційних алгоритмів соціальної дії, про які можна знати або які можна вибірково засвоїти. Оскільки засоби культурної легітимації помітно спрощуються, значно прискорюються її темпи, оскільки медіа невимушено комунікують та легітимізують все, що завгодно, такі акти та дії вмикаються найрізноманітнішими соціокультурними, соціобіотехнічними та суб'єктивними механізмами, в тому числі й емерджентної властивості. Втілені в культурних продуктах, легітимні культурні порядки пропонують особливі стилі сприймання світу, правила його рефлексії та оцінки, окреслюють межі загального семантичного поля [4].

Друга – це *множинність індивідів* з їх розсіяними ідентичностями, їх намірами, бажаннями, когнітивними та афективними проявами, кожне з яких захоплює та продукує переживання, яке потім потрапляє до орбіти осмислення. За А.Шюцем, співвіднесення переживання з досвідом може відбуватися в усіх варіаціях від понятійно-логічного формулювання у

предметностях судження до простого схоплення у Зараз і Так митях, воно може охоплювати усі види активності розуму, душі та волі, воно може відбуватися шляхом вільного блукання по надзвичайно складних заданих смислових контекстах, шляхом стрімкого руху або покроковим відтворенням конституюючих проблематичне переживання актів (...). У рефлексії з приводу власних переживань такі схеми досвіду використовуються як схеми інтерпретації, але те, як саме обираються з них релевантні і, тим більше, як витлумачуються унікальні переживання, з якими досвід не мав справи, лишається інтригуючим питанням [4]. Ці різні, часом протилежні, ідеї та концепції бачення смислової сфери можна продовжувати наводити ще довго. Загалом відмічається постійний всебічний інтерес до конструкту смислу як такого, що дає свої наслідки як конструктивного, так і деструктивного характеру:

1. поняття смислу універсалізується і розширює сферу застосування, маючи багатий матеріал і традицію використання,

2. проявляючи властивості міжпарадигмальності й міждисциплінарності, смисловий аналіз позбавляється чіткої наукової вираженості, бо не знаходить концептуальної визначеності в жодній з них, і в певних контекстах зрощується з описом комплексів повсякденних практик та метафоричних прикладів,

3. проходячи наріжним каменем скрізь усю еволюцію людського (наукового) мислення, соціальний смисл виявляє всі його тенденції, особливості, також – сприяє, як бачимо, діалектичним сплескам, надаючи можливість амбівалентних ракурсів на той самий предмет,

4. «смисл» і досі лишається парадоксальним, новим та непізнаним, хоча і надактуальним.

Смислові перспективи стають ядром таких наукових напрямків, як соціальна епістемологія, соціальна феноменологія, соціально-філософські концепції, що активно розробляються нашими російськими колегами І.Т.Касавіним, Н.М.Смирновою, Л.Є.Бляхером та ін. Які ж можна намітити соціологічні лінії смислового аналізу?

Н.Костенко пропонує розглядати три основні перспективи смислових порядків: *предметно-просторову*, *часову* та *соціальну*. Ці перспективи тісно переплітаються, переходять одна в іншу, і дуже часто ми маємо справу з комбінацією та рекомбінацією певних смислових структур. Перша – це «переживання, моменти життя, власні та чужі, тематика смислової комунікації». Друга передбачає те, що осмисленню піддається вже те, що відбулося, відійшло до досвіду. Соціальна перспектива характерна тим, що налаштована на дії та інтерсуб'єктивний світ, спільний для індивідів. Репродукція смислу відбувається у переживанні, а репродукція системи – в дії (за Н.Луманом). М.Вебера ж цікавило друге, співвіднесення зі смислом для нього – насамперед типологізація дії [4]. При цьому саме *розуміння* для М.Вебера – не досвід індивідуальної свідомості, а універсальна методологія соціальних наук. Зрозуміле потребує наступної верифікації за допомогою емпіричних методів [3, с.47].

Розуміння, тлумачення та сприймання соціальних дій та соціальних смислів, а також символічних дій, в яких глибоко вкорінені певні (загально-культурні) смисли, - це окремий аспект дослідження. Тут спостерігається так

само повна протилежність поглядів: від уявлення про те, що індивід розпізнає певні «культурні» або «екзистенційні» коди відповідно до того, якими вони закладені та зберігаються в соціальній пам'яті або свідомості (Дьяченко Г.В.) [5], - до думки про те, що «сприймання смислу – це завжди творчість, осмислення світу по-своєму» (І.Т.Касавін) [2, с. 126]. Також часто можна зустріти «усереднену» думку про те, що «люди розуміють лише тривіальний пласт значень, достатній для стандартних ситуацій поведінки та спілкування, де люди діють та мислять як автомати, граючи соціальні ролі, а не реалізуючи свій творчий початок» [2, с. 126]. Або: «комунікація, де шліфується інтерсуб'єктивність, зобов'язує підвищити стандарти взаєморозуміння, для чого використовуються смислові спрощення та схематизми, зведення до загальнозрозумілого, здоровому глузду, відомим символам..., тобто відтворюються особливі режими сигніфікації осмислювання предметного світу, простору та часу спільного існування»; «механізми символічної генералізації діють в усіх перспективах смислової рефлексії» [4].

Таким чином, хоча різноманіття соціальних смислів насичує та збагачує людське життя, відтворюючи соціальні переживання та соціальну систему в цілому, - у повсякденних взаємодіях найчастіше люди послуговуються всіма доступними засобами спрощення, символізації та схематизації власних дій, а отже – виробляють *ситуативні* смисли на основі «гібридизації» *універсально-культурних* та *особистісних*, для ліпшого розуміння одне одного. І лише на рівні встановлення тісних зв'язків насичують взаємодію переважно особистісними смислами, із можливістю їх більш творчого сприйняття та осмислення.

Висновки. Соціологічна перспектива смислового аналізу нам уявляється безперечно значною та різноспрямованою. Жодна з методологічних традицій не в змозі присвоїти собі даний напрям, і діяти дослідникам відокремлено, приймаючи ту чи іншу парадигму, на даному етапі нам вважається неефективним. Необхідна глибинна систематизація наявних в соціогуманітарному знанні наробок стосовно смислових параметрів соціальної взаємодії, смислової значимісної реальності, самого конструкту соціального смислу. Активний дискурс із цього приводу розгортається перед нашими очима поміж сучасними науковцями, і задача теоретичної соціології – вчасно засвоювати та рефлексувати нові віяння в даному напрямку. Адже відомо, що задля введення нових принципів вивчення предмету науки необхідні високий ступінь усвідомлення потреби в них та міцна воля першопрохідців, але також – актуалізація наукового дискурсу навколо новітньої проблематики. Конструкт соціального смислу та дослідження смислової реальності загалом вже відповідають цим вимогам: наявне соціологічне знання, постулюються нові принципи (гносеологічні засади) вивчення смислових взаємодій (доброби співвітчизників Н.Костенко, В.Тарасенка, Ю.Романенка, В.Бурлачука та ін. [див. 6-7]), поступово організується науковий дискурс із залученням все нових учасників. На нашу думку, це – вагомий аргумент на користь перспективності даного напрямку саме в соціологічному ракурсі.

Література

1. Гуссерль, Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии [Текст] / Э.Гуссерль. - М., 1994. 506 с.

2. Социальная эпистемология: идеи, методы, программы [Текст] / под ред. И.Т.Касавина. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2010. – 712 с.
3. Смирнова Н.М. Социальная феноменология в изучении современного общества [Текст] / Н.М.Смирнова. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2009. – 400 с.
4. Костенко Н. Знание о смыслах: методология глубины и поверхности [Текст] / Н.Костенко // Социология: теория, методы, маркетинг. – К.: Ин-т социологии НАН Украины. – 2011. - №4. – С.3-31.
5. Дьяченко Г.В. Универсальный экзистенциально-смысловой код как условие понимания [Текст] / Г. В. Дьяченко // Понимание в коммуникации – 2007. Язык. Человек. Концепция. Текст : материалы Междунар. науч. конф. (Москва, 28 февраля – 1 марта). — М. : НИВЦ МГУ, 2007. — С. 31 – 34.
6. Супруненко О.С. Джерела і рівні смислоутворення: дескриптивний аналіз [Текст] / О.С. Супруненко // Наукові студії Львівського соціологічного форуму «Багатовимірні простори сучасних соціальних змін»: Зб.наук.праць. – Львів: видавн.центр Льв.нац.ун-ту ім.І.Франка, 2008. – С.288-294.
7. Супруненко О.С. Смысловая рефлексия в междисциплинарном контексте: постановка питання [Текст] / О.С. Супруненко // Соціальні виміри суспільства: зб.наук праць. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2011. – вип.3 (14). – С.134-146.

УДК 316.7

Чернова К.О., Савчук О.В., Нахабич М.А.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, д. соц.н., с.н.с.; к.психол.н., м.н.с.; пров.інж.

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ ОСВІТИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

В статті проаналізовані основні чинники трансформації ціннісних орієнтацій населення України, оскільки інтерес до дослідження цінностей зростає саме в перехідні періоди розвитку суспільства. Основна увага приділена ціннісним аспектам розвитку вищої освіти.

Ключові слова: трансформаційні процеси, ціннісні орієнтації, вища освіта.

В статье проанализированы основные факторы трансформации ценностных ориентаций населения Украины, поскольку интерес к исследованию ценностей возрастает именно в переходные периоды развития общества. Основное внимание уделено ценностным аспектам развития высшего образования.

Ключевые слова: трансформационные процессы, ценностные ориентации, высшее образование.

The paper is devoted to the analysis of the main factors impacting transformation of Ukrainian population values, because interest to the study of values is increasing during transient periods of development. The main attention is paid to value aspects of higher education.

Keywords: transformation processes, values, higher education.

Актуальність. Аналіз трансформаційних процесів в Україні сьогодні є одним із найбільш актуальних напрямів сучасних соціальних досліджень в зв'язку із включенням суспільства у євроінтеграційні процеси. Адже саме завдяки вивченню дії соціальних механізмів трансформації можливе наукове обґрунтування щодо напрямів подальших трансформаційних процесів в Україні. Цілком очевидно, що вихід на траєкторію сталого розвитку суспільства передусім пов'язаний з усуненням трансформаційних протиріч, зумовлених становленням нових ринкових інститутів та інерційністю поведінки суб'єктів соціальних відносин, які перебувають під впливом набутих соціальних практик,

що в суперечливій взаємодії визначає інституціональний характер існуючих змін. Саме в аналізі даних процесів і полягає **мета** цієї статті.

Ефективність трансформаційних процесів в Україні обумовлена передусім культурно-історичним, соціальним та демографічним розвитком, що визначає сутність формування громадянського суспільства, визначальними факторами якого є ціннісно-культурні домінанти.

У науковій літературі існують різні підходи щодо поняття "цінності" і трактування концептуальних засад та дослідницьких методів. Як відомо, цінності окремої людини або колективу утворюють ціннісну систему, серед яких виділяються домінуючі цінності та субдомінантні. Науковий інтерес до проблем розвитку ціннісних пріоритетів населення виявляли такі мислителі як, Конфуцій, Аристотель, Платон, Гегель. Аналіз інтерпретації цінностей можна віднайти також у фундаментальних наукових працях П.Бурдьє, М. Вебера, Т. Гоббса, Дж. Лока, Т. Парсонса, П. Сорокіна, М.Шеллера, П. Штомпки та ін. [1, с.1215-1216]. Важливе значення у соціокультурному розвитку суспільства належить працям П.Сорокіна, який ввів у науковий обіг поняття "соціокультура", використавши його для аналізу формування ціннісних орієнтацій як домінуючого чинника розвитку суспільства.

Аналізу динаміки ціннісних пріоритетів населення України присвячені також праці відомого українського соціолога А.Ручки, які знайшли своє відображення у багаторічних соціологічних моніторингах [2].

Цінності як узагальнені значення (зі знаком плюс чи мінус) об'єктів, як вираження фундаментальних норм, які допомагають здійснити вибір поведінки в життєво важливих ситуаціях, в тому числі між цілями раціональних дій, постають соціальними індикаторами якості життя. А система цінностей, що розрізняються за предметним змістом (духовні і матеріальні, економічні, соціальні, політичні тощо), за роллю в життєдіяльності індивіда (термінальні та інструментальні), по функціональній спрямованості (інтегруючі і диференціюючі), створює внутрішній стрижень культури, духовну квінтесенцію потреб інтересів, що впливає на їх реалізацію [3]. Втім, ця важлива дослідницька тема досить ґрунтовно розкрита в науковій літературі (див., наприклад, [4, 5])

Зазначимо, що в різних вікових групах населення існують свої нюанси установок, цінностей та прагнень. Попри це все, існує загальний «каркас» основних життєвих цінностей, зокрема, традиційні або базові цінності. Так, зокрема, російський дослідник В.Лапін розробив цивілізаційну модель базових цінностей. (табл. 1) [3].

Таблиця 1. - Цивілізаційна модель базових цінностей

	Традиційні	Загальнолюдські	Ліберальні
<i>Термінальні</i>	Традиція Сім'я	Порядок Благополуччя Робота	Життя індивіда Свобода
<i>Інструментальні</i>	Жертовність Самоуправство	Комунікабельність Моральність Влада	Незалежність Ініціативність

Останнім часом велику популярність отримали дослідження політичної культури та політичних цінностей. Основні теоретичні дискусії з питання про

зміну політичних цінностей в розвинених індустріальних країнах розгорнулися навколо теорії, представленої американським соціологом Рональдом Інглхартом в книзі «Тиха революція», яка вийшла 1977 р. та у книзі «Культурні зрушення в розвинених індустріальних країнах (1991 р.)». [6, 7]. Р. Інглхарт запропонував пояснення відродження політичної активності радикалізму і політичної ідеології, які здивували так звані «постіндустріальні суспільства» в кінці 1960-х років і змінили соціальну основу політики, способи політичної участі, природу основних політичних проблем. На думку американського соціолога, подібні зміни в політичних установах і політичній поведінці повинні розглядатися в якості індикаторів більш глибоких змін, що відбуваються на рівні ціннісних пріоритетів суспільства. «Тиха революція» полягає в поступовому переході суспільства від пріоритету цінностей «матеріалізму» до пріоритету цінностей «постмодернізму».. Під цінностями «матеріалізму» мається на увазі перевага фізичної, психологічної безпеки та благополуччя, а під цінностями «постматеріалізму» - підкреслене значення приналежності до групи, самовираження та якості життя [8, с.72].

Цінності, що домінують в суспільстві, і показники соціального капіталу добре підходять для аналізу змін, що відбуваються в культурі та особі у відповідь на історичні та соціальні зміни [9]. Близько півстоліття успішно застосовується в десятках країн світу методика цінностей Г.Хофстеда [10]. На відміну від таких відомих методик вимірювання цінностей, як методики Ш. Шварца або Р.Інглхарта, вона апелює передусім до норм і цінностей, що визначає поведінку людини на роботі і має особливе значення для оцінки перспектив техніко-економічної модернізації, дозволяючи, втім, прогнозувати і вектор змін більш інертних «позавиробничих» відносин. В її основі лежить розрахунок показників за 4 шкалами: толерантність до нерівномірного, ієрархізованого розподілу влади («дистанція влади»); домінування цінностей, традиційно розглядаються як «чоловічі» (досягнення, успіх) або «жіночі» (теплі особисті стосунки, взаємодопомога) («Маскулінність»); висока значимість особистих інтересів («Індивідуалізм»); прагнення до ясності і чіткості правил, відповідно до яких організований зовнішній світ, і зведення до мінімуму «ефекту невизначеності» («Уникнення невизначеності»).

В дослідженнях Хофстеда виявлені вагомі та позитивні взаємозв'язки «Індивідуалізму» із рівнем економічного і політичного розвитку, при цьому із збільшенням рівня добробуту «Індивідуалізм» набуває зворотного пропорційного зв'язку із економічним зростанням. «Уникання невизначеності» та «Дистанція влади», в цілому, мають негативні кореляції з показниками економічного і політичного розвитку [9].

За вимірами Інглхарта виявлено, що цінності виживання і традиційні цінності властиві більш бідним і менш демократичним країнам, а цінності самовираження і секулярно-раціональні більш багатим державам із більш розвинутою демократією [9]. У вимірах Шварца показники економічного розвитку позитивно корелюють з автономією та рівноправ'ям, негативно — с приналежністю (консерватизмом) та ієрархією. Рівень демократизації позитивно корелює із автономією, рівноправ'ям, майстерністю, із рівнем національного добробуту. Автономія, рівноправ'я та гармонія пов'язані з

відсутністю корупції, а приналежність, ієрархія та майстерність позитивно пов'язані з високою корупцією в суспільстві [9, с. 43–7].

Велике значення у формуванні цінностей особистості має інститут освіти, який водночас відіграє як консервативну так і інноваційну роль, зберігаючи при цьому базові цінності особи. В умовах глобалізації та входження України в європейський освітній простір відбувається поступова інтеграція української освіти у світовий освітній простір. Дана тенденція сприятиме підтриманню високого статусу вітчизняної освіти і науки; підвищенню їх конкурентоспроможності, і відповідатиме сучасним світовим стандартам. На сучасному етапі система освіти України розглядається як єдиний поліфункціональний комплекс, завдання якого — забезпечення різних галузей економіки висококваліфікованими кадрами, створення нових технологій, проведення наукових досліджень та ін. У нових реаліях актуальними є проблеми зміни функцій освіти, її модернізації, шансів на її одержання та взаємозв'язку освіти і ринку [11, с.47]. Так, зокрема, існування та виконання таких модернізованих функцій як, прогностична, консультативна, представницька, політико-дипломатична, менеджерська, завдяки яким оновлюється зміст освіти; розробляються та апробуються нові освітні технології; вдосконалюються форми і методи навчання і виховання; трансформуються методи контролю і вмінь тих, хто навчається. Оновлення функцій спричинено низкою змін, що відбуваються в галузі вищої освіти, а саме: переходом ВНЗ у якісно новий стан відкритої системи, здатної генерувати нові ідеї, пропонувати нові технології, форми, методи, засоби навчання й виховання молоді; переорієнтацією інтересу від закладів (провайдерів вищої освіти) до споживачів (клієнтів), у результаті чого виникає необхідність активного залучення всіх зацікавлених сторін (науковців, викладачів, студентів, роботодавців, представників громадських та професійних організацій, ЗМІ тощо) до управління освітою; участю в прийнятті рішень клієнтів (або їхніх представників); підвищенням інтересу до якості вищої освіти, що вимагає поєднання внутрішньої самооцінки ВНЗ і зовнішньої оцінки їх діяльності незалежними професійними організаціями або експертами. Зміна парадигми управління у напрямі відкритості, самоорганізації процесів у вищій освіті потребує переосмислення вже існуючих та становлення нових функцій управління. Ці функції поряд з такими характеристиками, як взаємопов'язаність, циклічність, логічність, набувають рис відкритості, демократичності, децентралізації [12, с. 11].

Вибір пріоритетів освітньої політики в Україні зумовлений, передусім, такими чинниками. По-перше, активними процесами глобалізації, що передбачають не лише нове облаштування політики, економіки, культури, освіти, але і високий ступінь інтернаціоналізації, внаслідок чого спостерігається тісне поєднання різних національних систем освіти. В таких умовах фундаментальні та професійні знання стають реальним товаром. По-друге, активним залученням особи та її роллю в соціумі, використанням особистісного фактору в структурі економіки, тобто гуманітаризацією освіти. Провідну роль при цьому відіграють забезпечення академічної мобільності учасників освітньо-наукового простору — студентів, академічного й адміністративного персоналу. Важливе значення також має освоєння сучасних освітніх технологій,

розроблення та засвоєння курсу на структурні зміни і оновлений зміст якості освіти. Принагідно зазначимо, що інновації в освіті є важливим способом її адаптації до соціально-економічних умов, що змінюються. Виходячи з того, що Україна є учасником світових інтеграційних процесів і для підвищення ефективності системи освіти, з боку держави необхідно активно керувати інноваційними процесами в цій галузі. Так, зокрема, в освітньому процесі можуть реалізовуватися всі основні види інновацій: технологічні, продуктові й управлінські (табл.2). [13, с. 11].

Таблиця 2 - Характеристика видів інновацій в освіті

Вид інновації	Результат впровадження	Мета впровадження
1. Технологічна	Впровадження нових технологій освіти (дистанційна освіта або її елементи). Удосконалення вже застосованих технологій (активних методів навчання, комп'ютерних технологій).	Забезпечення конкурентоспроможності наданих освітніх послуг, їх диверсифікація, підвищення якості освіти, реалізація економічних і соціальних функцій.
2. Продуктова	Удосконалення встановлення раціонального співвідношення наданих послуг. Впровадження нових продуктів і напрямів навчання.	
3. Управлінська	Удосконалення чи застосування якісно нових методів державного управління навчальними закладами і освітянською галуззю в цілому. Теж саме, тільки на рівні певного навчального закладу.	

Слід також звернути увагу на зміну базисного типу особистості, котра свідчить, що на теперішньому етапі свого розвитку українське суспільство за "людськими ресурсами" більшою мірою готове до демократичних і ринкових перетворень, ніж це було впродовж перших років незалежності України. Так, в останні роки в Україні суттєво побільшало так званих "інтерналів" — людей, котрі відповідальність за те, як складається їхнє життя, покладатимуть передусім на самих себе, а не на зовнішні обставини. І хоча "екстерналів" і досі більше за "інтерналів", в останні роки вони вже не становили більшості населення. Якщо зважити, що інтернальність є психологічною домінантою людей, які живуть в економічно розвинених демократичних державах, можна констатувати, що в Україні останніми роками спостерігається тенденція наближення особистісних характеристик населення до базисного типу особистості в країнах Заходу [14, с. 83].

Високий рівень освіти населення традиційно вважається конкурентною перевагою України, що дозволяє їй утримувати відносно високі показники в рейтингу (ІЛР) – індексу людського розвитку та вважатися країною з високим інноваційним потенціалом [15, с. 25-26]. Так, зокрема, за дослідженнями Всесвітнього економічного форуму, Україна займає 53 місце (у рейтингу з 131 країни) за рівнем вищої освіти. У рейтингу розвитку наукової інфраструктури, опрацьованого фахівцями Інституту розвитку менеджменту (м. Лозана, Швейцарія), Україна посідає 27 місце (у рейтингу з 55 країн) [16, с.252], що свідчить про наявність потужного потенціалу розвитку саме на основі використання потенціалу економіки знання.

Рівень освіченості є одним із трьох елементів, зачислених фахівцями Програми Розвитку ООН у розрахунок індексу розвитку людського потенціалу. Так, зокрема, протягом 2000-2007 рр. спостерігалось незначне коливання індексу рівня освіти: у 2000 році індекс рівня освіти для України було визначено на рівні 0,92, а у 2007 р. – 0,95. Досить високе значення індексу рівня освіти зумовлено насамперед розвиненою інфраструктурою навчальних закладів усіх рівнів акредитації та потужною науковою школою, основа яких була закладена ще за радянських часів [16, с. 250]. Для порівняння, у 2007 р. максимальне значення індексу освіченості населення на рівні 0,993 має Австралія (індекс розвитку людського потенціалу дорівнює 0,962, що відповідає 3-у місцю в загальному рейтингу країн), Ірландія (індекс розвитку людського потенціалу дорівнює 0,959, що відповідає 5-у місцю в загальному рейтингу країн). Фінляндія (індекс розвитку людського потенціалу дорівнює 0,952, що відповідає 11-у місцю в загальному рейтингу країн). Сусідами України за рейтингом (індекс розвитку людського потенціалу дорівнює 0,788, що відповідає 76-у місцю в загальному рейтингу країн) є Колумбія з індексом освіченості населення на рівні 0,869 (індекс розвитку людського потенціалу дорівнює 0,791, або 75 місце в загальному рейтингу країн) та Самоа з індексом освіченості населення на рівні 0,903 (індекс розвитку людського потенціалу дорівнює 0,785, що відповідає 77 місцю у загальному рейтингу країн). Цікавим є факт, що нижче України немає жодної країни, яка б мала індекс освіченості населення більшим ніж встановлено для України. Це переконливо засвідчує невідповідність наявного рівня освіченості реальному рівню життя в країні, яке обумовлено неефективним використанням потужного резерву в межах людського потенціалу країни та недосконалістю механізмів державного управління у відповідній галузі [16, с. 255]. Таким чином, сьогодні в українському суспільстві створені важливі передумови для формування і використання людського капіталу та елементів людського розвитку. В даному випадку вважаємо за доцільне навести результати соціологічного опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова з 16 по 22 вересня 2006 року в усіх регіонах України. Опитано 2000 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%. Так, зокрема, на запитання: «Як ви оцінюєте рівень освіти, яку забезпечує сучасна українська освітня система?» респонденти, в залежності від отриманої освіти, відповіли таким чином. [17].

Таблиця 3- Як ви оцінюєте рівень освіти, яку забезпечує сучасна українська освітня система?

	Середня	Професійна	Вища
Високий	11,2	10,3	16
Середній	54,7	53,4	50,6
Низький	25,5	24,6	21,5

Поряд з цим, існують негативні тенденції, ігнорування яких може позбавити нашу країну цієї переваги: знижується якість вищої освіти та водночас – затребуваність якісної освіти (насамперед, через те, що навіть вища освіта в Україні не гарантує якісного робочого місця, підвищення добробуту та усунення загрози бідності; втрачають позиції фундаментальні науки та інженерні спеціальності; система вищої освіти не орієнтується на потреби ринку праці. Сьогодні на одну вакансію економіста претендують 85

осіб, бухгалтера – 20. Водночас, попит на інженерів-механіків, інженерів-приладобудівників удвічі перевищує їх випуск, фахівців у галузі інформаційних технологій – в чотири рази – (це світова тенденція: в Японії дефіцит інженерних кадрів понад 1 млн., у Німеччині – 1,5 млн., у США – 2,5 млн. осіб). Проте ці країни мають можливості усунути нестачу таких фахівців за рахунок залучення емігрантів високої кваліфікації. В Україні – ситуація протилежна – фахівці високої кваліфікації емігрують за межі країни [15, с.25-26]. В даному випадку знову вважаємо за доцільне звернутись до результатів соціологічного опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова. Так, зокрема, на запитання: «Який характер освіти є сьогодні найбільш перспективним на ринку праці?» відповіді респондентів розподілилися таким чином (Рис.1).

Рис.1 – Відповіді респондентів на питання «Який характер освіти є сьогодні найбільш перспективним на ринку праці?»

Фахівці підкреслюють, що участь України в Болонському процесі має бути спрямована лише на поліпшення якості системи освіти, але не на відмову від кращих власних традицій. Підготовчі заходи до участі в Болонському процесі не повинні призвести до зниження національних стандартів якості освіти. Звичайно, є необхідність розроблення поетапного плану реформування української системи освіти з урахуванням економічних можливостей держави та її соціально-політичних особливостей [18, с. 69]. Система освіти, на нашу думку, повинна служити ефективним інструментом соціального вирівнювання, а не підтримки та поглиблення соціальної стратифікації.

Останнім часом в Україні сформовано систему визначення рейтингу вищих навчальних закладів (ВНЗ), яка використовує міжнародні показники (індикатори), що в кінцевому підсумку дає змогу визначити як загальний рейтинг вищих навчальних закладів України, так і за відповідними галузями. В цьому аспекті слід зазначити, що на сьогодні також функціонує і паралельна національна система визначення рейтингу ВНЗ для моніторингу їх діяльності з метою прийняття подальших ефективних управлінських рішень. Ранжування

вищих навчальних закладів є вкрай необхідним для адміністрації вищого навчального закладу щодо ефективного адміністрування; уряду та політикам – для формування стабільної нормативно-правової бази, забезпечення адекватності ринку освітніх послуг та ринку праці, рейтингова система покликана задовольняти всіх споживачів освітніх послуг та організаторів вищої освіти.

Принагідно вважаємо за доцільне зазначити, що громадяни України оцінюють нинішній стан системи освіти у своїй країні нижче, ніж інші європейці (середня оцінка за шкалою від 0 до 10 балів — 4,1), за винятком Болгарії (3,6), тоді як у найближчих сусідів — поляків, чехів і словаків — домінують оцінки понад 5 балів, а в Данії та Фінляндії — понад 7 балів. Найближче до українців за оцінками стану освіти – росіяни (4.3) та португальці (4.2). Дивує, що Україна і Португалія потрапили в одну групу, якщо брати до уваги, що середньостатистичний українець навчався в різних навчальних закладах 11,3 роки, а португалець — 7,4. Утім, у більшості країн Європи середнє значення років, витрачених на здобуття освіти, перевищує відповідний показник України (за винятком Румунії, Болгарії, Польщі та Словенії). Але це перевищення — не надто суттєве (не більш як 2 роки). Гіршим для України є інше — за останні 12 місяців удосконалювали свої знання та навички, необхідні для роботи, на курсах, лекціях і тренінгах 51% датчан, 50% норвежців, 36% словенців, 22% поляків і лише 12% наших співгромадян. Тільки громадяни Греції (усього 9%) ще менше схильні чогось навчатися в зрілому віці, ніж українці. На жаль, відставання від переважної більшості країн Європи за два роки спостережень не скорочується: з 2005 року не підвищився показник кількості років, витрачених на освіту, а тих, хто навчався на курсах та тренінгах, в Україні у 2007 році виявилось навіть на 3% менше, ніж у 2005 році [19, с.131].

На сьогодні в Україні відчувається дефіцит соціологічних даних, які б відображали трансформаційні процеси в сфері освіти, залежності освітніх прагнень індивідів від економічних, соціальних або культурних чинників. Так, зокрема, необхідно враховувати те, що основною метою Болонської конвенції є необхідність вирішення проблеми дефіциту спеціалістів, в той час, як в Україні існує проблема якості їхньої підготовки. На такі важливі проблеми звертає увагу український дослідник в галузі освіти М.Євтух, який констатує ситуацію «неузгодженості» освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра вимогам сучасних роботодавців. Внаслідок такої неузгодженості, на його думку, сьогодні в Україні «існує тенденція до погіршення якості вищої освіти» [20, с. 16]. В нинішніх умовах виникає небезпека того, що внаслідок запровадження європейських стандартів створюється ризик зниження якості освіти. До речі, серед основних завдань, які постають перед вищими навчальними закладами, особливе місце займає розвиток співпраці у сфері контролю якості вищої освіти шляхом напрацювання єдиної методології досягнення якості, розробки єдиних критеріїв оцінки якості освіти. Між іншим, соціологічне опитування, проведене вищенаведеною соціологічною службою Центру Разумкова, аналізуючи доступність для всіх громадян України якості освіти, свідчить про такі результати (табл..4). Цікаво, що респонденти з вищою освітою більш категоричні – 77,4% дали негативну відповідь.

Таблиця 4 - Чи є доступною для всіх громадян України якісна освіта?

	Середня	Середня професійна	Вища
Так	65.4	56.0	13.7
Ні	27.8	34.4	77.4
Важко відповісти	6.8	9.5	8.9

Крім того, сьогодні сформувалося стійке протиріччя між системою вищої освіти і ринком праці. Внаслідок глобалізаційних процесів послуги вищої освіти набувають ознак товару і функціонують на ринку освітніх послуг, що створює нерівність в задоволенні освітніх потреб малозабезпечених верств населення. Тому обов'язково треба враховувати чинник співвіднесення національних освітніх програм з економічними пріоритетами держави та потребами на ринку праці.

Принагідно зазначимо, що вступ України 5 лютого 2008 р. до Світової організації торгівлі (СОТ) створює нові проблеми щодо застосування правил торгівлі послугами в регулюванні національного ринку освіти. Генеральна угода про торгівлю послуг (ГАТС) передбачає чотири способи надання освітніх послуг: 1) «постачання через кордон» — зокрема, дистанційна освіта, електронне навчання (споживач залишається на національній території, постачальник послуги — в іншій країні, сама послуга транспортується через кордони); 2) «споживання за кордоном» — споживач прямує на навчання до постачальника послуги; 3) «комерційна присутність» шляхом, наприклад, придбання або відкриття іноземним університетом навчального закладу на національній території, створення філії або представництва; 4) «присутність фізичних осіб», зокрема — тимчасовий приїзд викладачів для надання освітніх послуг (самостійно зайнятих або відряджених іноземним роботодавцем). Розуміння освіти як товару передбачає: 1) прискорену комерціалізацію освіти; 2) стандартизацію якості освітніх послуг. Можна передбачити, що розвинені країни, користуючись цим інструментом, прагнутимуть істотно розширити експорт своїх освітніх послуг, очікуючи на певну політичну й економічну вигоду. Правила ГАТС передбачають імперативне впровадження парадигми ринку освіти, застосування їх дедалі більше поширюється у світі та Україні ...Слід також зазначити, і українська освіта загалом, і її окремі навчальні заклади на глобальному ринку освіти малоконкурентоспроможні [21, с. 52].

Серед основних проблем, які визначають фахівці, в контексті приєднання України до Болонського процесу такі: надлишкова кількість навчальних напрямів і спеціальностей, відповідно 76 та 584, кращі світові системи вищої освіти мають у 5 разів менше; недостатнє визнання в нашому суспільстві й економіці ступеня «бакалавр» як кваліфікаційного рівня; існуюча в масовому вимірі тенденція до погіршення якості всіх рівнів освіти; збільшення розриву зв'язків між освітянами і працедавцями, між освітньою сферою і ринком праці; невиправдана плутанина в розумінні рівнів спеціаліста і магістра: з одного боку, близькість програм спеціаліста і магістра, їхня еквівалентність за освітньо-кваліфікаційним статусом, а з другого, — вони акредитуються за різними рівнями, відповідно за третім і четвертим [18, с. 67].

Отже, на сьогодні у вищій освіті України поки що існує чимало проблем і завдань, основними з яких є недостатнє фінансування цієї галузі, що проявляється у неналежній якості підготовки фахівців, а в кінцевому рахунку,

негативно впливає на освітній потенціал України в цілому. Проте рух у європейський освітній простір може також принести і чималі дивіденди. Адже реформа вищої освіти у зарубіжних країнах представляє значний інтерес для України з огляду на євроінтеграційні перспективи її розвитку. При цьому досвід реформування вищої освіти в зарубіжних країнах можна розглядати лише як механізм формування власної законодавчої бази і вироблення перспективних напрямів реформи та її управління.

Висновки. Українське суспільство перебуває в стані невизначеності та варіативності вибору ціннісної еволюції. Руйнування колишніх соціальних інститутів відбувається набагато швидше, ніж становлення нових, наслідком чого є явище аномії та існування суперечливих норм та цінностей. Результати дослідження засвідчують, що причинами цих негативних явищ були: відсутність підготовлених заходів і послідовності щодо трансформаційних процесів, недооцінка впливу неформальних інститутів – звичок, традицій, менталітету тощо.

Що ж до цінностей освіти, то Україна протягом останнього десятиліття зберігає досить високі показники індексу людського розвитку переважно за рахунок освітньої його складової, наявна мережа закладів освіти загалом забезпечує достатній рівень охоплення громадян та їх якість навчання. Водночас можна сподіватись, що із утвердженням в українському суспільстві демократичних свобод і практик та поліпшенням соціально-економічного аспекту життя громадян поліпшуватиметься і водночас зростатиме і рейтинг освітніх та політико-громадянських цінностей. В цілому ж зазначимо, що динаміка цінностей населення України свідчить про те, що такі цінності, як сім'я, друзі, робота, освіта завжди є домінуючими поряд з іншими цінностями і забезпечують екзистенційну безпеку людей.

Література

1. Социология: Энциклопедия / Сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин и др. - Мн.: Книжный Дом, 2003. - 1312с.
2. Ручка А.О. Соціокультурні ідентичності та практики. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2002 (наук.ред. і співавт.); Ручка А.О. Соціологія культури в новому тисячолітті. – Х.: Харківський національний університет ім.В.Н.Каразіна, 2002; Ручка А.О. Медіа. Демократія. Культура. - К.: Ін-т соціології НАН України, 2008 (співред. та співавт); Ручка А.О. Ціннісні пріоритети населення України за умов суспільних трансформацій. Українське суспільство: 20 років незалежності. Соціологічний моніторинг. Том 1. Аналітичні матеріали.- К.: Інститут соціології. – 2011. – 570 с..
3. Лапин Н.И. Модернизация базовых ценностей россиян // Социологические исследования. 1996. - № 5. - . С. 3-23.
4. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / Под ред. Ядова В.А. Л.: Наука. Ленингр, отд-ние, 1979. Гл. III. С. 47—87.
5. Наумова Н.Ф. Социологические и психологические аспекты целенаправленного поведения. М.: Наука, 1988. Гл. 3. § 3. С. 129-135.
6. Inghelhart R. Silent revolution. Princeton University Press, 1977.
7. Inghelhart R. Cultural shift in advanced industrial society. Princeton University Press, 1990.
8. Андреевкова А. В. Постматериалистические / материалистические ценности в России // Социс. 1994. № 11..
9. Тихонова Н.И. Жизненные ценности россиян: меняется ли наш менталитет? // Власть. 1996. - № 5. - С. 46-53.
10. Лебедева Н.М. Ценности культуры и развитие общества // Н.М.Лебедева, А.Н.Татарко. – М.: Изд-во ГУ ВШЭ, 2007.

11. Гуменник В. Формування системи цільового управління вищим закладом освіти в умовах приєднання України до Болонського процесу // Вища школа. - № 4.-2004. – с. 45-55.
12. Колісниченко Н.М. Взаємозв'язок державного регулювання та механізмів самоорганізації в управлінні вищою освітою: Автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 /Українська академія держ. управління при Президенті України.—К.,2003.—20с.
13. Остапчук В. Механізми держуправління безперервною освітою в Україні. – Автореф. дис. на здобуття канд. наук з держ.управління. – 25.00.02. .Донецьк. – 2006. – 19 с.; Ходикіна І.Ю. Університетська освіта в контексті інноваційного розвитку України. - Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.09.01. — Львів, 2006. – С. 6.
14. Головаха Є., Паніна Н. Українське суспільство 1992-2008: Соціологічний моніторинг. – Київ, 2008. – 85 с.
15. Національна безпека і оборона. – 2008. - № 4. – с. 25-26.
16. Мороз В. Динаміка зміни індексу освіченості населення України як якісна характеристика системи трудового потенціалу країни // Вісник Національної академії державного управління. -2009. - № 2. – С. 249-256.
17. <http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category-journal/NSD83-ukr.pdf>.
18. Вікторов В.. Нові моделі управління освітою // Вища освіта України. – 2005. – № 2. – С. 66-71.
19. Головаха Є., Горбачик А.. Соціальні зміни в Україні та Європі: за результатами “Європейського соціального дослідження” 2005-2007 роки. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008. – 133 с. ; “Освіта України”- № 42. - 5 червня 2007 р.
20. Євтух М.Б. Реорганізація вищої освіти України та її відповідність змісту положень Болонської декларації // Болонський процес: шляхи до мобільності студентів, академічного та адміністративного персоналу в рамках загальноєвропейського простору вищої освіти. - К.: МАУП, 2005.- С.15-26.
21. Жилияєв І. Ризики національної системи освіти у зв'язку з приєднанням до Світової організації торгівлі // Віче. – 2008. – № 18. – С. 50–54.
22. Чернова К. Інституційна освітня мережа України: соціологічна концептуалізація // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки . – К 2010. – Випуск 11. – С. 51-65.

УДК [316+001.8:372.83]:316.114

Петренко-Лисак А.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, к.с.н., ас.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ І ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «СОЦІОЛОГІЯ ПРОСТОРУ»

В статті йдеться про методологічне обґрунтування специфіки навчальної дисципліни «Соціологія простору», що входить до переліку навчальних дисциплін за вибором студента, який здобуває освітній рівень магістра соціології. В статті звертається увага на специфіку викладання даної навчальної дисципліни, її методологічні засади та теоретико-методологічні орієнтири.

Ключові слова: соціологія, простір, соціальний простір, соціологія простору, навчальна дисципліна «Соціологія простору».

В статье речь идет о методологическом обосновании специфики учебной дисциплины «Социология пространства», входящей в перечень учебных курсов по выбору студента, претендующего на получение образовательного уровня магистра социологии. В статье обращается внимание на специфику преподавания данной учебной дисциплины, её методологические основания и теоретико-методологические ориентиры.

Ключевые слова: социология, пространство, социальное пространство, социология пространства, учебная дисциплина «Социология пространства».

The article is about the methodological ground of specific of course "Sociology of space". That course is included in the list of courses after the choice of student that obtains the